

Pintér Györgyi

Sajtó kutatás – divatlap kutatás

A reformkori divatlap történet-írás esélyei

Hol a helyük a sajtótörténeti kutatásoknak a média- és kultúratudományok világában? Milyen módszerekkel és milyen értelmezési keretben vizsgálható a nyomtatott sajtó korunkban? A sajtótörténeti kutatások helyzetét és lehetőségeit értékelő megfontolások miként alkalmazhatók a reformkori divatlapok történeti megértésében? A tanulmány ezekre a kérdésekre keres választ.

A magyar sajtótörténet kutatásának helyzetéről, módszereiről több tanulmány is napvilágot látott az elmúlt években (Széchenyi, 2004; Szajbély, 2005; Gyáni, 2006; Lipták, 2011).¹ Az Országos Széchényi Könyvtár 2004-ben rendezett sajtótörténeti konferenciája a Szabolcsi Miklós főszerkesztésével az 1970–1980-as években készült akadémiai sajtótörténet folytathatóságának módszertani kérdéseit vitatta meg. Amennyiben a sajtótörténet-írás hazai helyzetéből indulunk ki, központi kérdésnek tekinthetjük a kutatásban és az oktatásban is hiányzó, 20. századi sajtótörténeti kézikönyv létrehozására irányuló törekvéseket, illetve az ezzel kapcsolatos módszertani vitákat, javaslatokat. Azonban már a konferencián elhangzott és később tanulmány formájában megjelent előadások alapján is világossá válik, hogy nemzetközi viszonylatban a kérdés idejétmúlt, hiszen a leíró, katalogizáló, kizárólag a nyomtatott sajtó médiumával foglalkozó megközelítés már az első kötetek megjelenésének idején is problematikus volt (Kókay, 1979; Kosáry & Németh, 1985a; Kosáry & Németh, 1985b).

A konferencia mindezek ellenére igen termékenynek mondható, hiszen olyan problémák körvonalazását tette lehetővé több különböző tudományterületről érkező kutató nézőpontjából, amelyek megkerülhetetlen kérdéseket jelentenek a sajtó történetét a 21. században vizsgálók számára. Tanulmányom első részében ezek közül azokra irányítom a figyelmet, amelyek a sajtótörténet tudományközi helyzetével kapcsolatban, annak módszertanát illetően merültek fel. Második részében a reformkori divatlapok kutatástörténetét mint a hazai sajtótörténet-írás jellegzetes áramlatát ismertetem, valamint a divatlapkutatás legújabb irányait, további lehetőségeit foglalom össze. Végül a divatlapok egy lehetséges genderszemponitú megközelítésmódját vázolom mint a kutatások eddig még kiaknázatlan további irányát.

A sajtótörténet helyzete, módszere és lehetőségei

A hazai sajtótörténet-írás mai helyzetét vagy történetét vizsgáló szerzők mindegyike központi kategóriaként használja a segédtudomány és az interdiszciplinaritás fogalmait, míg a diszciplína terminus alkalmazása ritkábban vagy egyáltalán nem fordul elő. Úgy gondolom, e három fogalom köré építve bontható ki a sajtótörténet-problematika.

A 19. században induló sajtótörténeti kutatások elsősorban forrásként, egy történelmi periódus, illetve egy irodalomtörténeti korszak dokumentumaiként, hiteles lenyomataként tekintettek az időszaki kiadványokra. Így a sajtótörténeti kutatások az irodalomtörténet és a történelemtudomány segédtudományaként indultak és szilárdultak meg (Sipos, 2011: 30–31). Bár a 20. század első felében a sajtótudomány önálló diszciplínává alakulása, intézményesülése figyelhető meg angol és német nyelvterületen egyaránt, a magyarországi intézményesülési folyamatok megkésetten indultak, lassan haladtak, valamint nem jártak együtt szemléletbeli és módszertani átalakulással (Sipos, 2000: 187–200). Dezsényi Béla az 1940-es években a sajtó és az irodalom viszonyát vizsgálva még nem tartja problémának, sőt kimondottan javasolja a kutatások irodalomtudományi megalapozását (Dezsényi, 1946: 46). Néhány évtizeddel később a Magyar Tudományos Akadémia intézményi keretei között kiadott sajtótörténet-sorozat is az irodalomtörténet és a politikátörténet szempontjait követi. Az első kötet főszerkesztői bevezetőjében Szabolcsi Miklós arra hívja fel a

¹ Az első három tanulmány előadásként hangzott el a Magyar Tudományos Akadémia Művelődéstörténeti Bizottsága által az Országos Széchényi Könyvtárban 2004. december 10-én rendezett sajtótörténeti konferencián.

figyelmet, hogy a történészekből és az irodalomtörténészekből álló szerzők megközelítési módjai különböznek (Kókay, 1979: 12). A második kötet szerkesztői előszavából – amely vitát folytat Szabolcsi korábbi bevezetőjével – arra következtethetünk, hogy a sajtótörténet korszakolása körül kibontakozó vita nem jutott nyugvópontra, a szerzők kitarították saját tudományterületük megközelítésmódja mellett (Kosáry & Németh, 1985a: 12).

A korszakolás kérdése releváns vitatéma egy reprezentatív akadémiai kiadvány esetén, ha azonban nemzetközi tudománytörténeti kontextusba helyezzük, a kérdés jelentősége csökken a 20. század közepétől érvényesülő diszciplináris és szemléletbeli változásokhoz képest.

Sipos Balázs a 19–20. századi sajtó-/médiatörténet-írás történetét összefoglalva hangsúlyozza, hogy a 20. század közepén a sajtótudományok mellett létrejövő új diszciplína, a médiatudomány, amely a közvetítés technikai aspektusait hozta előtérbe, a történeti kérdéseket is tárgykörébe vonta, ami a sajtótörténet eltűnését, illetve a médiatörténetbe olvadását eredményezte:

„Az általános, határtalan kiterjedésű médiatörténet felől nézve ugyanis nincs értelme annak, hogy a táviró, a gramofon, a telefon, a mozi, esetleg a rádió megjelenéséig sajtótörténetről, utána meg médiatörténetről beszéljünk” (Sipos, 2011: 35).

A sajtótörténeti kutatások aktuális helyzetét értékelő tanulmányok között azonban nem találjuk meg minden esetben a fenti szemléletváltást, ami a „sajtótörténet” és a „médiatörténet” kifejezések használatában is megfigyelhető. A szerzők (Szajbély Mihály kivételével) továbbra is sajtótörténeti kutatásról szólnak, még ha reflektálnak is a sajtó környezetében lezajlott változásokra. A különböző tudományterületek felől érkező kutatók továbbra is saját diszciplináris szempontjaikat részesítik előnyben, bár a korábbiakhoz képest így is szélesebb horizontról vizsgálják a sajtótörténet-írás problémáit. Széchenyi Ágnes például a 20. században megakadt sajtótörténeti kutatások folytathatóságát vallja, a vállalkozás sikerét az anyagi és az emberi erőforrásoktól teszi függővé (Széchenyi, 2004: 1160). Lipták Dorottya a sajtó- és a könyvtörténeti kutatások együttes kezelését kutatási alapelvként említi, azonban a társadalomtörténeti és kommunikációtörténeti megközelítések általános érvényesítését – az erőteljes kapcsolódások ellenére is – elutasítja (Lipták, 2011: 1124). Gyáni Gábor a társadalomtörténeti kutatások keretében látja megvalósíthatónak a sajtó történeti vizsgálatát, ellenben az irodalomtudomány illetékességét kétségbe vonja, különösen a 20. századi tömegsajtó kutatásában (Gyáni, 2006: 57). Szajbély Mihály viszont – utalva a médiatörténeti fordulatra – a nyomtatott sajtó médiatörténeti megközelítése mellett érvel, és nem lát lehetőséget a sajtótörténet-írás változatlan, a korábbi hagyományokat követő folytatására (Szajbély, 2005: 79).

A fentiek alapján két jellegzetességet figyelhetünk meg. Egyfelől különböző tudományterületekről érkező kutatók foglalkoznak sajtó-/médiatörténeti kutatással, ami azzal is magyarázható, hogy a média társadalomban betöltött szerepének, jelentőségének növekedését egyetlen tudományterület sem hagyhatja figyelmen kívül. Itt érdemes utalni Sipos Balázs megfigyelésére, amely szerint a médiatörténet miközben határtalanná válik, azaz kiterjeszti tevékenységét a történeti tudományok egyes területeire is, az érintett diszciplínák is átalakulnak, és érdeklődést mutatnak a médiatörténet iránt, valamint egyedi módszereikkel vizsgálják azt (Sipos, 2011: 34). Másfelől a kutatók mindegyike hangsúlyozza a sajtó-/médiatörténeti vizsgálódások interdiszciplináris jellegét, miként ezt elődeik is tették a 20. században (Márkus, 1979: 884). A szomszédos tudományok nézőpontjának, módszereinek érvényesítése, a diszciplináris határátlépés azonban ritkán valósul meg.

Különösen az irodalomtörténet és a történelemtudomány elhatárolódása, kölcsönös és ismétlődő konfliktusa figyelhető meg a magyar sajtó kutatástörténetében, ami magyarázatra szorul. Mivel a sajtótörténet első művelői irodalomtörténészek voltak, valamint a 19. század végén született első sajtómonográfia is az irodalomtörténet szempontjait érvényesítette, a sajtó és az irodalom elhatárolására nem került sor a 20. században sem (Sipos, 2000: 174–177). Erősítette ezt a kapcsolatot az a körülmény, hogy a 20. század közepéig, de különösen a 18–19. században az időszaki kiadványok szerkesztői, munkatársai maguk is írók, költők voltak, sok esetben előkelő helyet foglaltak/foglaltak el az irodalmi kánonban.

Sipos Balázs a magyar sajtótörténet kutatásának, illetve a hazai sajtótörténet-írás történeti adottságainak következményeként tartja számon azt az elképzelést, amely rokonságot feltételez újságírás és irodalom között (Sipos, 2002). Gyáni Gábor a sajtószöveg és az irodalmi fikciós szöveg feltételezett esztétikai távolságával érvel,

amikor kétségbe vonja az irodalomtörténeti megközelítés jogosságát a 20. századi sajtótörténet-írásban (Gyáni, 2006: 57). Úgy gondolom, hogy módszertanilag nem indokolt az az eljárás, amely a 18–19. század sajtótörténeti kutatásaiban megfelelőnek, a 20. századtól kezdődően azonban elfogadhatatlannak tekinti az irodalomtörténeti megközelítésmódok alkalmazását. A sajtószöveg és a fikciós szöveg esztétikai távolságára való hivatkozás csupán az irodalom, az esztétikai érték, a szöveg, a szerző, a befogadó fogalmainak állandósága, változatlansága esetén állja meg a helyét. Ezek a fogalmak azonban történetiségükben megragadható kategóriák.

Egy közelmúltban megjelent tanulmánykötet a korábban szövegen kívülinek tekintett szempontok bevonásával 20. századi és kortárs novellák, tárcaelbeszélések, publicisztikai szövegek vizsgálatát végzi el. A szerkesztő, Thomka Beáta hangsúlyozza, hogy a sajtóbeli megnyilatkozás nem csupán antropológiai, társadalmi kérdések megszólaltatójaként tartható számon, de esztétikai érték hordozójaként is (Thomka, 2012: 10).

A fikciós, dokumentáris, kommentáló beszédmódok éles elkülöníthetőségének elbizonytalanodásával a sajtó és az irodalom viszonyának újraértelmezése is szükségessé válik. Az irodalomtudomány illetékessége a sajtó, a médiumok vizsgálatában nem kizárólagos, de nem is vonható kétségbe. Viszont a hazai sajtótörténet-írás múltbeli tapasztalatai alapján elvárásként fogalmazódhat meg a megközelítésmódok, a kérdésfeltevés illeszkedése a nemzetközi kutatási trendekbe.

A korábban elkülönülő diszciplínák párbeszédét, a határok átlépését, sőt az egyes területek határainak elmosódását nem csupán a média társadalomban betöltött szerepének, jelentőségének növekedése teszi szükségessé. E szempontok megfogalmazódnak a kulturális fordulatnak nevezett szemléletváltás felől is, amely a 20. század második felétől egyre erősebben éreztetve hatását, a 21. századra a humán tudományok mindegyikét átalakította, illetve a fordulatból adódó kihívások értékelésére készítette (lásd például Szegedy-Maszák, 1996; Sári, 2005; Hall, 2005). Csupán a témánkat érintő legfontosabb szemléletbeli változások között említhetjük meg: textus és kontextus együttes vizsgálatát, a társtudományok nézőpontjának, módszereinek együttes alkalmazását, az esztétikai és etikai kategóriák történetiségének hangsúlyozását, ezzel abszolút értékük elbizonytalanodását, a magas/elit- és a tömegkultúra határainak elmosódását, a kultúra az életforma egészében megnyilvánuló és vizsgálható központi témaként kezelését.

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk, hogy hazai vonatkozásban erős igényként fogalmazódik meg a sajtótörténeti kutatások megújítása. Azonban a különböző diszciplináris háttérrel rendelkező kutatók eltérő módon ítélik meg a sajtótörténet tudományközi helyzetét és módszertani lehetőségeit, a nemzetközi kutatások hatása pedig csupán részben érvényesül.

Reformkori divatlaptörténet-írás tegnap és ma

A reformkor nem csupán kiemelkedő helyet foglal el a hazai történelem- és irodalomtörténet-írásban, hanem egy olyan szövevényes diskurzus részét képezi, amelyben a történelmi, a politikai és az irodalmi szempontok összefonódása figyelhető meg. A polgári átalakulást és a forradalmat előkészítő periódus egyben a magyar nyelvű irodalom és színháztudomány, valamint a nemzeti kulturális intézmények létrejöttének időszaka is. Hősei pedig politikusok, akik írnak, lapot szerkesztenek, valamint írók, akik közéleti tevékenységet is folytatnak, olykor politizálnak, és részt vesznek a szabadságharcban.

Érdemes utalni Margócsy István tanulmányára, amelyben a korszak irodalomról való beszédmódjának kultikus elemeire mutat rá (Margócsy, 1990). A kultikus nyelvhasználat ráadásul a romantika irodalmának recepciójában is érvényesül, valamint egyes személyekhez köthetően is vizsgálható. A Petőfi-recepció kultikus jellegét szintén Margócsy István tette láthatóvá (Margócsy, 1999: 11–47).

A *márciusi ifjak nemzedéke* című 2000-ben megjelent reprezentatív kiadvány is magasztos rajongásról árulkodik (Körmöczy, 2000). A kötet borítója babérműsorban ábrázolja a márciusi ifjak arcképét, majd részletes életrajzi monográfiát kínál a csoporthoz tartozó férfiakról és nőkről. A mottó („Nem küzdénk mi sem dicsőség-, sem díjért”) Petőfi *A márciusi ifjak* című versének részlete, amely az önzetlen hazaszeretet narratívájába állította a fiatalok tevékenységét. Természetesen utalhatunk további szépirodalmi alkotásokra is, amelyek napjainkig meghatározzák a korszakról való gondolkodást (különösen azokról a szövegekről van szó, amelyek a közoktatásban és/vagy a nemzeti megemlékezések során is markánsan jelen vannak, mint például Petőfi Sándor: *Nemzeti dal*, Vörösmarty Mihály: *Előszó*, Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*). Említhetjük mindazokat a 19. század második felében érvényesülő törekvéseket is,

amelyek igyekeztek emléket állítani a reformkori és a forradalmi eseményeknek. Érdemes megjegyezni, hogy azok az írások, amelyek a század második felében kritikával illették a reformkort vagy a forradalmat, mint például Kemény Zsigmond két röpirata, nem találtak megértésre (Szegegy-Maszák, 2000: 75–91).

A divatlapok először a korszak forrásaiként kerültek az érdeklődés középpontjába, azonban fontos megjegyezni, hogy a politikai lapok és a hírlapok státusára nem tarthattak számot. Az első sajtótörténeti összefoglalók a hírlapirodalom történetét tárgyalták, a divatlapok rövid, felsorolásszerű ismertetései az irodalomtörténeti munkákban jelentek meg (Sipos, 2000: 174–177). Ezekben az ismertetésekben a divatlapokat a korszak irodalmi és társasági életének mozgatórugóiként, a nőket a magyar irodalom olvasásának megnyerő folyóiratokként tartják számon, ezzel szoros összefüggésben gyakran tettek utalást a lapok gyöngébb, kevésbé szigorú irodalmi kínálatára (Toldy, 1864–1865; Beöthy, 1906; Pintér, 1933).

Az első divatlap-monográfia az Életképek bemutatására tesz kísérletet (Lesi, 1941). Lesi Viktor egyrészt folytatja a divatlapok hasznos női lapként, kulturális missziót teljesítő reformkori orgánumnaként való tárgyalását, másrészt már külön fejezetet szentel az Életképek és a későbbi márciusi ifjak kapcsolatának, valamint Goriupp Alice levéltári kutatásokon alapuló feltáró tanulmányát (Goriupp, 1930) követve ismerteti a szerkesztő, Frankenburg Adolf politikai kettős játszmáját. Az a körülmény, hogy egy korábban lebecsült divatlap politikai funkciót teljesített a reformkorban, azaz a kormány és az ellenzék politikai csatározásának színterévé válhatott, jelentősen emelte a divatlapok, különösen az Életképek státusát. S mivel az Életképek 1847-től a korszak kiemelkedő fiatal íróinak fórumává alakult (Tamás, 1959), a divatlap esztétikai értéke, irodalmi jelentősége is igazolhatónak bizonyult. Ez a körülmény hozzájárult a reformkori divatlapok rangsorolt továbbhagyományozódásához, ami azt jelenti, hogy Petőfi személye, illetve az egyes divatlapok viszonyulása a költőhöz és/vagy költészetéhez meghatározó szerepet kapott a rangsor kialakításában, miként az egykori divatlapszerkesztők visszaemlékezései is (Jókai, 1872; Frankenburg, 1861, 1868; Vahot, 1880). Ebben a hierarchiában az Életképek a legszínvonalasabb, legpolgárabb irodalmi folyóirat, ezt követi a Pesti Divatlap konzervatívabb, a közízlést úgymond jobban kiszolgáló lapja. A sort a Honderú zárja, amely az arisztokráciának hódoló magatartásával, konzervatív politikai és régimódi irodalomszemléletével csupa negatív attribútum hordozójává válik. Azonban a Honderú fenti leírása a másik két lap szerepének, jelentőségének növelését is segíthette, és mint ilyen meghatározó viszonyítási pontként funkcionált.

Úgy gondolom, hogy a század közepére lezárult, és hosszú ideig lezárt is maradt, az a politikai-esztétikai értelmezési keret, amelyben a reformkori divatlapokat a későbbiek során feldolgozták. Ebben a diskurzusban kiemelkedik az 1840-es évek három, fent bemutatott orgánuma, amely a korábbi divatlapokkal szemben elsősorban irodalmi arculata, igényesebb kínálata, valamint egy kiemelkedő korszak meghatározó politika- és irodalomtörténeti mozgalmában való tevékeny részvétele miatt kapott figyelmet: érdemeket szereztek a magyar nemzeti kultúra megteremtésében és népszerűsítésében, valamint a polgári átalakulás és a forradalom szellemi és társadalmi előkészítésében.

A 20. század második felétől megjelenő divatlap-monográfiák, kutatási eredmények a fenti diszkurzív rendszerben maradnak, annak egyes elemeit hangsúlyozzák, erősítik meg.

Tamás Anna az Életképek 1846–1848 közötti időszakát vizsgálja a tartalomelemzés módszerével (Tamás, 1970). A lap két évfolyamának részletes összehasonlításával kimutatja, hogy a Petőfi köré szerveződő írói csoport, a Tízek Társasága csatlakozásával az Életképek a forradalom szellemi előkészítőjévé lép elő.

T. Erdélyi Ilona a Regélő Pesti Divatlap történetének 1842–1844 közötti szakaszát ismerteti, amikor Garay János Erdélyi Jánossal együtt adja ki a Regélőt (T. Erdélyi, 1970). A Regélőt egy fejlődési folyamat részeként vizsgálja: ebben az alakulástörténetben a divatlap elnyeri az igényes szépirodalmi folyóirat státusát, és ezzel a későbbi divatlapok mintájává is válik.

T. Erdélyi Ilona koncepciója szerint ugyanis a divatlapműfaj az irodalmi arculatban nyeri el ideális formáját, mégpedig az 1840-es években (T. Erdélyi, 1970: 200). Ezzel persze a laptípus reformkori változata kiemelkedik a lehetséges 19. századi divatlap-formációk közül. T. Erdélyi Ilona az akadémiai sajtótörténet divatlapfejezeteinek szerzőjeként egyrészt a laptípus egyetlen részletes leírását adja (erre még visszatérünk a későbbiekben), másrészt az 1830–1840-es évek egyes divatlapjainak hagyományos adatoló, részletező bemutatását kínálja: a lapalapítás ideje, körülményei, a szerkesztők, a munkatársak és a célkitűzéseik összefoglalása, a lap rovatainak, fogadtatásának, sajtóvitáinak ismertetése szerepel munkájában (Kókay, 1979: 435–455., 590–640). A már korábban kifejtett koncepció, amely szerint az irodalmi arculatú divatlapok a laptípus ideális megjelenései, valamint a reformkor jellegzetes orgánumai, ismét megerősítést nyer.

A divatlapok kutatástörténetében megfigyelhető, hogy a laptípus fogalmának kielégítő definiálására nem került sor. A szakirodalom gyakran körülírással, a lap felépítésének, rovatainak ismertetésével helyettesíti a meghatározást. T. Erdélyi Ilona először a Regélő-monográfiában, majd az akadémiai sajtótörténetben tesz kísérletet a divatlap fogalmának meghatározására. Olyan kulturális sajtóorgánumnak nevezi a divatlapot, amely közönségigényt szolgált ki, amikor minden rovatával egy-egy önálló lapot pótol: a szemlét, a családi lapot, a néplapot, a szépirodalmi folyóiratot, a magazint és a napilapot (Kóky, 1979: 436). Hangsúlyozza azonban, hogy a laptípus az 1840-es években irodalmi profilúvá vált, ezzel felépítése is homogenizálódott.

Úgy gondolom: mivel a divatlap a 19. század folyamán többször is átalakult – alkalmazkodva egy-egy korszak sajtórendszeréhez, közönségéhez – egyetlen szuperfogalom helyett inkább a divatlap változatairól beszélhetünk.

Az 1830-as években induló első magyar nyelvű divatlapok az almanach sikereiből is kiindulva, a hazai német nyelvű divatlapok kínálatából is merítve a magyar nyelven olvasó közönség tájékoztatását és szórakoztatását célozzák meg. A laptípus vegyes tartalma a kalendáriumokkal is rokonságot mutat, valamint társasági rovatai a közönség már kialakult újságigényére építenek. Az 1840-es évek divatlapjainak irodalmi arculata a magyar nyelven olvasó közönség kiszélesedését, az irodalom és az irodalmi folyóiratok társadalmi presztízsének növekedését is jelzi. A 19. század közepétől a női lapok több változata él egymás mellett, ezek között divatképeket közlő szépirodalmi lappal, de a divatot előtérbe helyező divatközlönnyel is találkozunk. Újdonságot jelentenek azok a családi lapok, amelyek a szépirodalmi és a kulturális rovatok mellett/helyett szabásmintákat, háztartási rovatokat is kínálnak (a női lapok 19. századi történetéről lásd Nagydiósi, 1957; Morvai, 2002; Kéri, 2008).

Visszatérve a reformkori divatlapok meghatározásának kérdéséhez, a fogalom történeti változása mellett más okát is felmutathatjuk a pontos definíció elmaradásának. Sipos Balázs írja, hogy a sajtótörténet-írás azért is kerülhetett a történettudomány segédtudományi szerepébe, mert a sajtótermékek leíró ismertetésével egy potenciális történeti forrás minősítését is elvégezték (Sipos, 2011: 30). A kutatásban először művelődéstörténeti forrásként tekintettek a divatlapra, ezért kiemelték a lapok női vonatkozásait, szórakoztató, ismeretterjesztő funkcióját. A politikai szempontok későbbi bevonásával azonban a divatlapok eszmetörténeti jelentősége, közéleti szerepvállalása, valamint irodalmi arculata került előtérbe, míg szórakoztató funkciójuk háttérbe szorult.

Szajbély Mihály az 1830-as években megjelenő divatlapok újdonságát a szórakoztatásban látja a korábbi tudományos-enciklopédikus folyóiratokhoz képest. A szórakoztató funkció kiemelése azonban nem kapcsolódik össze a női lap fogalmával, Szajbély a férfi és a női közönség megszólítását egyaránt lehetségesnek tartja. Eljárása új megközelítést jelent, mivel a divatlap meghatározását nem kizárólag a folyóirat önleírásából, tartalmából, hanem abból vezeti le, hogy a lap milyen szerepet tölt be a média alakulástörténetében (Szajbély, 2005: 79).

Az irodalomtudomány a sajtót mint forrást termékenyen hasznosította a 20. században is a kritikai kiadások munkálatai során. A kutatások eredményeképpen egy-egy szerzői szövegtörzset feltárása, a szövegek keletkezés-történetének, kapcsolatának filológiai ismertetése mellett a sajtó és az irodalom szoros kapcsolata is nyilvánvalóvá vált. Irodalmon kívüli társadalmi változások (a médiumok társadalmi szerepének növekedése, a nyilvánosság kitágulása az internet megjelenésével), valamint a korábban ismertetett tudományos fordulatok (médiatörténeti fordulat, kulturális fordulat) hatása is tetten érhető abban, hogy megélnék az érdeklődés és a szövegek közvetítettsége, azaz a szöveget hordozó közeg mint jelentésképző tényező, valamint az irodalom mint társadalmi intézmény iránt. Mindez a korábbiaktól eltérő megközelítésmódokat eredményez a kutatásban.

Margócsy István témaválasztásával látszólag a korábbi diskurzushoz kapcsolódik, amikor újra felveszi a fonalat Petőfi és a Tízek Társasága, valamint az Életképek szerkesztőváltása ügyében. Azonban a megszokott politikatörténeti, esztétikai szempontok helyett azt vizsgálja, hogy Petőfi miként használja ki az 1840-es években a sajtónyilvánosság kínálta lehetőségeket saját karrierépítésében (Margócsy, 1999: 48–74).

A sajtónyilvánosság korábbi statikus szemléletéhez képest az újabb kutatások a sajtót dinamikus, komplex rendszerként látják, amelyben a valóság nem közvetlenül tükröződik, hanem a szerzők, a közönség és a szöveg együttműködése során alakul (Belinszky, 2000). Ebben a kontextusban az írói szerep olyan formálható kategóriaként jelenik meg, amelyet nem csupán a körülmények alakítottak, hanem egy-egy tehetséges szerző tudatos tevékenysége is.

Völgyesi Orsolya Kuthy Lajos- (Völgyesi, 2007), valamint Szilágyi Márton Lisznyai Kálmán-monográfiájában (Szilágyi, 2001) olyan szerzőkről van szó, akik csupán rövidebb ideig és elsősorban a sajtónyilvánosságnak köszönhetően tudták megtartani pozíciójukat a 19. századi irodalmi életben.

Szajbély Mihály Jókai-könyvének újdonsága, hogy következetesen végigviszi az életút médiatörténeti vonatkozásait – és nem csupán az életút ismertetése során, hanem szövegelemzések szintjén is. Jókai azok közé a 19. századi szerzők közé tartozott, akik aktívan részt vettek a korabeli sajtónyilvánosságban, szerkesztőként és szerzőként is, valamint széles (újság)olvasóközönséget nyertek meg maguknak. Ahogy Szajbély fogalmaz:

„A legnagyobb baj talán az, hogy a Jókai-jelenséget mindmáig nem a maga igazi összefüggésében vettük szemügyre, mert nem tudatosítottuk kellőképpen azt, hogy Jókai nem egyszerűen író volt, még csak nem is egyszerűen kalandregényíró, hanem újságokba író kalandregényíró” (Szajbély, 2010: 12).

Az írói pályamodell-kutatás médiatörténeti vonatkozásainak előtérbe kerülése a politikai, eszmetörténeti és/vagy esztétikai szempontból kevésbé jelentős sajtóorgánumok társadalmi szerepének feltárásával jár együtt, ami a divatlapkutatásban is új megközelítésmódok érvényesülését eredményezheti.

A kulturális fordulatból adódó belátásokat érvényesíti Mátay Mónika, amikor a sajtó és az irodalom, a hétköznapi és az elitkultúra határait lebontva a korabeli társadalom egy-egy jellegzetes típusának irodalmi reprezentációját ismertetve következtet a vizsgált korszak értékrendjére, gondolkodására. A nődandy vagy arszlánnő megjelenítései olyan, a reformkori sajtóban és az irodalomban a divatlapok célkitűzései kapcsán gyakran emlegetett témák, fogalmak újragondolására kínál lehetőséget, mint a nemzet, a divat és a női szerepek (Mátay, 2008).

Egy posztmodern feminista narratíva körvonalai

A tanulmány utolsó fejezetében egy olyan koncepció téziseit összegzem, amely a divatlapok genderszemponitú olvasatára kínál lehetőséget, valamint értelmezési keretet ad a további kutatások számára.

Sipos Balázs James Curran osztályozását követve a médiakutatás kilenc narratíváját vázolja fel (Sipos, 2011: 11–15). Ezek között szerepel a feminista elbeszélésmód is, amelyben a média története a nők emancipálódását támogató, elősegítő fejlődési folyamatként konstruálódik meg. Curran a feminista elbeszélést a hagyományos, fokozatosan marginalizálódó megközelítésmódok között tartja számon, versenyképesnek csupán a technológiai determinista és a posztmodern médiakutatást tekinti. Ez utóbbi „elutasítja a magas kultúra és a tömegkultúra szembeállítását (szétválasztását), és leküzdendő elitizmust, sőt kulturális gyarmatosítást lát az efféle felosztásban” (Sipos, 2011: 15).

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hagyományos női történeti kutatások mellett létezik a nők történetének, az elsősorban nőknek szánt sajtó történetének is egy posztmodern feminista olvasata, amely fenntartásokkal fogadja és kritika tárgyává teszi a modernséggel kapcsolatos korábbi elképzeléseket, felmutatva azok történetiségét. Rita Felski kutatásaiban például rámutat arra, hogy a modernről való gondolkodásunk (szabadság, egyenlőség) elsősorban a cselekvő, autonóm férfiasághoz kapcsolódik, így szükség van női szempontú újragondolására (Séllei, 2006: 21–55).

A reformkori divatlapok szerepével kapcsolatban több olyan állítás is megfogalmazható, amely illeszkedik a női emancipáció fejlődéselvű diskurzusába. Ha abból indulunk ki, hogy a divatlapok az első olyan magyar nyelvű periodikus kiadványok, amelyek a nőolvasók széles rétegeit próbálják megnyerni, valamint kínálatukat a nők elvárásaihoz igazítani, akkor érvényesnek tekinthetjük a következő állításokat:

- a divatlapok nyilvánosságot teremtettek a nőket is érintő kérdéseknek (házasság, válás, szerelem, gyermeknevelés, nőnevelés, szórakozás),
- fórumot teremtettek a női megnyilatkozások számára (a szépirodalmi és a publicisztikai rovatokban egyaránt),
- szélesítették a magyar nyelven olvasó, a magyar kultúra iránt érdeklődő nők táborát,
- meghatározó szerepet vállaltak a nők művelődési jogainak kivívásában, az ezzel kapcsolatos szemléletváltás előkészítésében.

Egyfelől ha a sajtótörténet-írás hagyományos leíró, ismertető, lineárisan elrendező metodikáját alkalmazzuk, valamint a sajtószövegeket csupán egy eleve feltételezett fejlődéselvű folyamat forrásaiként kezeljük, megelégedhetünk a divatlapok tartalomelemzésével, ami igazolja majd a fenti állításokat. Másfelől azonban ha eleve kételkedéssel fogadjuk

az egyenes vonalú, leegyszerűsített megközelítésmódokat, és távolabbról közelítünk a sajtó felé, a nőtörténet és sajtótörténet kapcsolatának mélyebb összefüggései is láthatóvá válhatnak.

A 19. század első felében a nők helyzetének javítását, a nők emancipálódását célzó megnyilatkozások a nők kulturális jogainak elnyeréséért vívott törekvések keretén belül kapnak helyet. A nők szerepe, feladataik, jelenlétük a nyilvánosságban, szórakozási lehetőségeik mind olyan témákat jelentenek, amelyeket nem önmagukban, hanem a nők művelődése szempontjából vitatnak meg. A nőnevelés ügye azonban nem öncélúan, hanem a nemzeti diskurzus részeként válik fontossá. Ebben az összefüggésben a nők magyarnyelv-használata – a társasági életben és a családban egyaránt – az egyik legtöbbször hangzott elvárás, amely azonban az 1840-es évekre továbbiakkal egészül ki. A magyar kultúra és ipar, valamint a hazai intézmények támogatása is elvárásaként fogalmazódik meg. Ezzel szoros összefüggésben a nők hagyományos szerepei (feleség, anya, háziasszony) a honleányi köteleességekkel bővülnek. A nők művelődése nem öncél és nem is kötelesség, hanem a női szerepekre való felkészülés egyetlen járható újaként tételeződik.

Mit jelent mindez a divatlapkutatás szempontjából?

Szajbély Mihály médiatörténeti megközelítése szerint a divatlapok a szórakoztatás felkínálásával újdonságot hoztak a média korabeli rendszerébe. Az első élclapok megjelenéséig a humor, a satíra a divatlapok társasági rovataiban, életkép-kínálatában kapott helyet.² A szórakoztatás nyílt vállalása felveti a közönségigény szolgai kielégítésének problémáját, valamint a profitorientált piaci szemlélet érvényesülését. Az 1830-as években azonban még nem beszélhetünk a könyv- és a sajtópiac szabad működéséről, sem a magyar nyelven rendszeresen olvasó, fizetőképes közönség széles kiterjedéséről. A divatlapok indulása még a mecénási rendszer működését, nem a piaci szempontok érvényesülését mutatja. A szórakoztatás célkitűzése egy feltételezett elvárásaként értelmezhető. Az első női lapok szerkesztői abból az előfeltevésekből indultak ki, hogy a nők érdeklődési köre, ízlése, szövegbefogadása eltér a férfiakétól, ezért van szükségük saját lapra. Azonban az 1840-es évekre a nők szórakoztatása a művelődés hazafias célja alá rendelődik a divatlapokban. A lap típus, amely feltételezhetően külföldi, illetve az 1820-as években induló magyarországi német nyelvű divatlapok mintájára született, az 1840-es évekre a hazai viszonyokhoz alkalmazkodva alakította ki arculatát. Izgalmas és eddig megválaszolatlan kérdés, hogy a női szerep reprezentációja a reformkori sajtóban, valamint a divatlapok fejlődéstörténete a 19. század első felében tekinthető-e hazai sajátosságnak, vagy a fentiekkel párhuzamos fejlődési folyamatok működését feltételezhetjük Európában és/vagy Közép-Európában egyaránt.

A tanulmány zárásaként a következőket állapíthatjuk meg: mivel a sajtótudomány önálló diszciplínává alakulása, intézményesülése megkésetten indult, és nem fejeződött be a 20. században, a sajtótörténeti kutatások elméleti és módszertani megalapozására sem került sor. Ez a körülmény napjainkig fenntartja az igényt a hiányzó elméletek, módszerek, bibliográfiák és monográfiák kidolgozására, azonban ezek a célok nem feltétlenül a nemzetközi kutatási irányok figyelembevételével valósulnak meg. Jelenleg az egyedi diszciplináris módszerek alkalmazása helyett az interdiszciplinaritás elvének érvényesítése fogalmazódik meg elvárásaként, valamint a leírást az összehasonlítás váltja fel, az egyedi jelenségek vizsgálata során pedig a kontextusba helyezés is szükségessé válik.

A divatlapkutatás hazai történetében a politikai, az eszmetörténeti és az esztétikai kérdések mellett a társadalomtörténeti, a médiatörténeti, a szociológiai szempontok érvényesítésével új megvilágításba kerülhet a divatlapok szerepe a társadalomban, a sajtó és/vagy az irodalom rendszerében. A divatlapok általam javasolt genderszemponturnak megközelítése pedig akkor lehet eredményes, ha a nők korabeli reprezentációjának vizsgálatát a reformkori nemzeti törekvések, valamint a sajtó- és a könyvpiac helyzetének együttes elemzésével, egymáshoz viszonyításával végezzük el.

Irodalom

Belinszki Eszter (2000): A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában. *Médiakutató*, ősz.

Beöthy Zsolt (1906): *A magyar irodalom története*. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-Társulat.

Dezsényi Béla (1946): Sajtó és irodalom. *Magyar Könyvszemle*, 1–4. sz.

Frankenburg Adolf (1861): *Őszinte vallomások*. Pest.

Frankenburg Adolf (1868): *Emlékiratok*. Pest.

² Lauka Gusztáv 1848-ban megjelenő Charivari-Dongóját az első vicclapként tartjuk számon. A vicclapok, élclapok fellendülése az 1850-es évek végétől figyelhető meg.

- Goriupp Alice (1930): Az Életképek szerkesztőváltása 1847-ben. *Magyar Könyvszemle*, 3–4. sz.
- Gyáni Gábor (2006): Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, tavasz.
- Hall, Stuart (2005): A kritikai kultúrakutatás két paradigmája. *Helikon*, 1–2. sz.
- Jókai Mór (1872): Írói arcképek. In: Egyed Ilona, szerk. (1993): *Jókai Mór. Írói arcképek*. Budapest: Unikornis Kiadó.
- Kéri Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs: Pro Pannonia Kiadó.
- Kókay György, szerk. (1979): *A magyar sajtó története I. (1705–1848)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kosáry Domokos & Németh G. Béla, szerk. (1985a): *A magyar sajtó története II/1. (1848–1867)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kosáry Domokos & Németh G. Béla, szerk. (1985b): *A magyar sajtó története II/2. (1867–1892)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Körmöczi Katalin, szerk. (2000): *A márciusi ifjak nemzedéke: „Nem küzdénk mi sem dicsőség-, sem díjért.”* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Lipták Dorottya (2011): A modern kori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. Paradigmaváltás, problémafeltárás, alapelvek, programok, feladatok. *Magyar Tudomány*, 9. sz.
- Margócsy István (1990): A magyar irodalom kultikus megközelítései. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3. sz.
- Margócsy István (1999): *Petőfi Sándor*. Budapest: Korona Kiadó.
- Márkus László (1979): A legújabb kori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919–1944 közötti magyar sajtó történetére. *Századok*, 5. sz.
- Mátay Mónika (2008): Hamis Vénuszok: nődandyk a polgárok között. In: Bakó Boglárka & Tóth Eszter Zsófia, szerk. (2008): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Morvai Zsuzsanna (2002): Női lapok indulása a 19. század elején és a nők olvasóvá érése. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 9. sz.
- Nagydiósi Gézáné (1957): Magyarországi női lapok a XIX. század végéig. *Az OSZK évkönyve*.
- Pintér Jenő (1933): *Magyar irodalomtörténet VI. kötet. A magyar irodalom a XIX. század második harmadában*. Budapest.
- Sári B. László (2005): A kultúra demokratizálódása. *Helikon*, 1–2. sz.
- Séllei Nóra, szerk. (2006): *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Sipos Balázs (2000): Sajtó és tudomány (A sajtókutatás története és intézményesülése Magyarországon a II. világháborúig). *Múltunk*, 2. sz.
- Sipos Balázs (2002): Irodalom és újságírás viszonya Magyarországon a 20. század első felében Magyarországon. *Médiakutató*, tél.
- Sipos Balázs (2011): *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest: Argumentum.
- Szajbély Mihály (2005): A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról. *Médiakutató*, tavasz.
- Szajbély Mihály (2010): *Jókai Mór*. Pozsony: Kalligram.
- Széchenyi Ágnes (2004): A huszadik század hiányzó sajtótörténete – adósságlista és javaslat. *Magyar Tudomány*, 10. sz.
- Szegedy-Maszák Mihály (1996): Merre tart az irodalom(tudomány)? *Alföld*, 2. sz.
- Szegedy-Maszák Mihály (2000): *Újraértelmezések: Esszék – irodalomról*. Budapest: Krónika Nova Kiadó.
- Szilágyi Márton (2001): *Liszniai Kálmán: egy 19. századi életpálya társadalomtörténeti tanulságai*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- T. Erdélyi Ilona (1970): *Irodalom és közönség a reformkorban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tamás Anna (1959): Őrségváltás az Életképeknél. *Irodalomtörténet*, 3–4. sz.
- Tamás Anna (1970): *Az Életképek 1846–1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Thomka Beáta (2012): *Befejezetlen könyv*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Toldy Ferenc (1864–1865): *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időktől a jelen korig*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vahot Gyula (1880): *Vahot Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete*. Budapest.
- Völgyesi Orsolya (2007): *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása*. Budapest: Argumentum Kiadó.

Pintér Györgyi az ELTE-BTK magyar szakán szerzett bölcsész tanári diplomát 2006-ban. Jelenleg az ELTE-BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója a Romantika programon. Az 1840-es évek irodalmi divatlapjait kutatja.